

РОЗДІЛ 10 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 821.161.2'05-1/9.09Українка
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.26>

ТЕКСТОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ «КОЛОДЯЖЕНСЬКОГО ЗОШИТА»

TEXTUAL CONCERNS OF “KOLODYAZHNENSKIY NOTEBOOK”

Давидюк В.Ф.,
orcid.org/0000-0001-9019-0466
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядається наслідки редагування фольклорних текстів у записах Лариси та Ольги Косач, розміщених у «колодяженському зошиті», в редакціях 12-томного зібрання творів (1977), окремого видання (2006) та повного академічного зібрання творів у 14 томах. Вже перше видання зазнало значного олітературення, начебто заради загальної доступності для читача. Внаслідок такого редагування постраждала як поетична якість текстів, так і їхня наукова достовірність. Ця обставина, безумовно, позначилась на відсутності як текстологічних, так і фольклорно-поетичних досліджень збірника. Мета цього дослідження показати наслідки такого «покращення» на конкретних прикладах. Окреме видання, видане 2006 р., де поряд із репринтним відтворенням рукопису було вміщено тексти, скопійовані з 12-томника засвідчили невідповідність відредагованого тексту рукопису, але створило можливість текстологічного аналізу збірки. Зрозуміло, що академічне видання було покликане усунути цей недолік і подати тексти в редакції записувачів, спорядивши їх відповідними коментарями. З цим завданням упорядники 9-го тому «Повного академічного зібрання творів» Лесі Українки впоралися лише наполовину. Тексти в ній подані у відповідності з автографами, після чого набули наукової достовірності. Оскільки це один із перших фольклористичних доробків Лесі Українки, нова публікація дає можливість простежити становлення її як фольклористки. Дискусійно сприймаються деякі коментарі, внаслідок чого загалом виникає сумнів у їх необхідності при такій якості і задекларованому рівні академізму. Тож робота над текстами видання не може вважатися вичерпною й завершеною. Вона, на думку автора, потребує істотних фахових уточнень і доповнень.

Ключові слова: Леся Українка, Ольга Косач, «колодяженський зошит», фольклорні записи, автентичність, олітературення.

The article considers the consequences of editing folklore texts in Larysa and Olga Kosach; sentries in the “Kolodyazhnenskiy notebook”, in the editions of a 12-volume collection of works (1977), a separate edition (2006) and a complete academic collection of works in 14 volumes. Already the first edition has undergone considerable literature, as if for the sake of general accessibility for the reader. As a result of such editing, both the poetic quality of the texts and their scientific authenticity suffered. This circumstance, of course, affected the lack of both textual and folklore-poetic studies of the collection. The purpose of this study is to show the consequences of such “improvement” on specific examples. A separate edition, published in 2006, where, along with the reprint reproduction of the manuscript, texts copied from the 12-volume were included, testified to the inconsistency of the edited text of the manuscript, but created the possibility of textual analysis of the collection. It is clear that the academic publication was designed to eliminate this shortcoming and submit texts to the editors of the recorders, equipping them with appropriate comments. That would be right from an academic point of view. The compilers of the 9th volume of the 14-volume “Complete Academic Collection of Works” by Lesya Ukrainka coped with this task only halfway. The texts in it are presented in accordance with the autographs, after which they acquired scientific authenticity. As this is one of the first folklore works of Lesya Ukrainka, the new publication provides an opportunity to trace her formation as a folklorist. Some comments are debatable, as a result of which there are general doubts about their necessity with such a quality and a declared level of academism. Therefore, the work on the texts of the publication cannot be considered exhaustive and complete. According to the author, it needs significant professional clarifications and additions.

Key words: Lesya Ukrainka, Olga Kosach, “Kolodyazhnenskiy notebook”, folklore records, authenticity, literature.

Постановка проблеми. Видання фольклору в записах письменників завжди становило особливу проблему. З одного боку, відповідальність перед канонізованим автором, а відтак і його записом, з іншого – зрозумілість цього фольклорного тексту для читача або й виконавця. У 70–80-х роках

у видавництві «Музична Україна» вийшло чимало таких збірників. Видавалися українські народні пісні в записах Миколи Гоголя, Марка Вовчка, Івана Вагилевича, Макіяна Шашкевича, Степана Руданського, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та Івана Білика, Івана Франка,

Лесі Українки, Євгенії Ярошинської, Юрія Федьковича, Осипа Маковея, Івана Манжури та ін. У цій же серії вперше побачили світ і «Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу», видані до 100-річчя з дня народження поетеси, які підготували до друку Олексій Дей і Софія Грица. У 12-томнику «Зібрання творів Лесі Українки» (1977) здійснено друге видання цієї збірки.

Постать Лесі Українки належить саме до когорти канонізованих, ба навіть інтронізованих. Тому її зацікавлення народною творчістю, як і плоди цього зацікавлення, становили постійний інтерес. Часом справжній, часом удаваний, адже й досі є чимало питань щодо самих текстів цих записів.

«Колодяженський зошит» – умовна назва рукописного збірника, який має багато цікавих моментів як в історії його створення, так і в подальшому самостійному просуванню до видавця й, зрештою, до читача. Повна назва документа, яка потрапила в офіційні видання, – «Колодяженські пісні з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Ольги Косач». Однак це теж не оригінал назви. Документально підтверджена інша, виведена рукою Ольги Косач: «Записи колодяженських (с. Колодяжне коло м. Ковля на Волині) пісень. Записували Леся Українка і її сестра Ольга». Так написано на титулі рукописного збірника. Рядком нижче – підпис і дата: «Ольга Косач-Кривинюк. 12/III 1941». Оригінал цього зошитку зберігається у Волинському краєзнавчому музеї,

Доля цього зібрання пісень була драматичною від початку. Переданий Лесею Українкою для ознайомлення Миколі Лисенку рукопис згодом опинився в Чернігові в музеї Михайла Коцюбинського і лише 1941 р. з'явився у Волинському краєзнавчому музеї, звідки й почався його шлях до ознайомлення широким колом читачів і шанувальників творчості Лесі Українки. Історія його потрапляння сюди та подальшого перебування найдетальніше описана багаторічною хранителькою фондів цього музею Наталією Пушкар [15]. Драматична вже сама історія «мандрів» та повернення цього рукопису на Волинь. Та на цьому його драматичні пригоди не вичерпуються. Інша історія – його видання та спроби редагування начебто заради «покращення» – більшої доступності та зрозумілості фольклорних текстів, створених на поліському діалекті. Волинські, ближчі до літературної мови не зазнавали значних втручань.

Мета статті – зупинитися на тих уявних «покращеннях» рукопису, які частково призвели до втрати його автентичності та внесенні неправдивої інформації під час коментування текстів.

Більшість із них стосуються редагування та інтерпретації малозрозумілих для сучасного читача аспектів.

Обмежений доступ до музейних фондів у воєнні та післявоєнні роки не давав можливості широкого розголосу цього родинного доробку Косачів. Тому зрозуміло, що про будь-який його текстологічний аналіз не могло бути й мови. До широкого загалу він дійшов після виходу у світ 12-томного зібрання творів Лесі Українки. До того ж не в повному обсязі. Записи, зроблені рукою Ольги Косач, сюди не потрапили. Мабуть, цілком правомірно, адже в титулі видання значилося «Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах».

На жаль, підготовка текстів до друку випала на часи, коли панувала редакційна політика уніфікації української мови та підтягування її лексичного складу якомога ближче до російських відповідників, щоб вона була зрозуміла не лише для всієї України, а й за межами її східного кордону. Це не могло не позначитися й на загальній концепції підготовки пісенних текстів до друку.

Наступне видання «Колодяженських пісень» побачило світ майже через три десятиліття. Факсимільне видання надало доступ до оригіналу «колодяженського зошита». Та доданий друкований зошит не відповідав рукопису, він повторив попереднє видання, окрім записів Ольги Косач. Єдина відмінність друкованого тексту полягала в розставлених ритмічних наголосах, наявних у рукописах Лесі Українки.

Така якість текстів, як і видань загалом, не створювала передумов для їх дослідження фольклористами. Тому «колодяженський зошит» залишався поза увагою науковців. Тільки у 2006 р. виникла можливість його редагувати на нових текстологічних засадах. Ідеться не тільки про відтворення початкового тексту, а і про його виправлення, бо й самі запитувачки допускали певні неточності. Однак спочатку слід було позбутися нашарувань помилок, привнесених редакторами.

Постановка завдання. На початку нашого опрацювання цієї праці, яка мала стати водночас початком підготовки її перевидання, ставилося завдання звернути увагу на всі ті недоречності, яких було допущено у трьох попередніх виданнях. Аналогічні тексти, зібрані на теренах Волині й Західного Полісся, давали можливість помітити деякі неточності й у записах Лесі Українки та Ольги Косач.

Із виходом у світ повного зібрання Лесі Українки тепер не можемо оминати увагою й нової редакції. Тож маємо намір заодно проаналізувати, наскільки вдалося новому авторському

колективу помітити й виправити наявні прорахунки й недогляди.

Окремим питанням стоять репрезентативні межі поданих записів, тобто того, чи варто було залучати під логотип Лесі Українки доробок, який Лесі Українці не належить. У попередньому зібранні творів його нема. У найновішому є. На жаль, це не єдине дискусійне питання, оскільки історія донесення до читача фольклористичного доробку Лесі Українки налічує не одне десятиліття. Тому варто повернутись до її початку і розглянути всі суперечності в їх історичному аспекті. Адже за відсутності спеціальних досліджень досі ці питання навіть не порушувались.

Виклад основного матеріалу. У 9-му томі 12-томного видання Олексій Дей та Софія Грица назвали цю добірку «Колодяженські пісні з рукописного зошита». Упорядники працювали в межах редакційних норм, коли мова фольклорних текстів уніфікувалась якнайближче до літературної, уникаючи діалектизмів. Загалом, такі втручання в авторські записи подавались як одна з умов загальноукраїнського сприйняття. Втім професійні фольклористи, які були знайомі з оригіналами цих пісень, записаними під час польових експедицій, помічали недоладність такого «покращення». Текст, який у живому побутуванні вражав розмаїттям не тільки кінцевих, а й внутрішніх рим, евфонізмів, часом нагадував підрядник для подальшого перекладу на інші мови, оскільки втрачав багато з попередніх поетичних засобів.

Упорядники цього тому й не приховували свого втручання в тексти. У передмові вони зазначали: «У своїх фольклорних записах Леся Українка зберегла діалектні форми і характер вимови певних слів та виразів. Однак під час підготовки пісенних текстів цього тому діалектна вимова збережена лише в таких випадках: а) при римуванні (*качура – вечера, їсти – вісти, палив – волив та ін.*); б) у власних іменах (*Марюся, Гмитро, Віктор*); в) у словах із придиховим г (*гочі, горати, гонучі, гулиця поруч із вулиця, юлиця, говес, горел, год – од, поруч з від*); г) у прикметникових формах із суфіксом *-ейк* (чорнейкий). Збережено діалектні лексичні варіанти типу *дуброва – діброва – домб-рівка, озми – візьми, хоць – хоч, кіб – коб – коли б, а також типові для Волині слова керез – через, брацю – брате, тутеки – тутечки, оно – лише та низку інших*» (Українка Леся, 1977: 375–376).

До честі упорядників, що зберегли хоч щось із цих діалектів, а практично те, що не піддавалось олітературенню.

Далі в передмові йде перелік змін (як щодо наближення регіоналізмів до літературної мови,

так і щодо уніфікації однакових слів у різних пісенних текстах). Так, відбувалося підтягування поліської вимови до волинського діалекту, ближчого до літературної норми. На думку упорядників, така уніфікація неминуча, тому що все це Волинь. Що Чекно, що Колодяжне. Про те, що це різні не лише в діалектологічному, а й в етнографічному плані середовища, навіть не йшлося.

Коли не було широкого доступу до оригіналів, таке поводження з текстами сприймалося як належне і навіть заслуговувало на похвалу, адже «волинський» колорит начебто збережено. Ба більше, упорядники вже на той час користувалися незаперечним авторитетом серед колег, адже це була не перша їхня праця в цьому напрямі. Досить згадати, що кількома роками раніше Олексій Дей спільно з Людмилою Малаш упорядкував солідний том фольклорних записів Зоріана Доленги-Ходаковського. З іншого боку, виконати цю роботу краще на той час просто не було кому.

І все ж навіть без доступу до оригіналів записів Лесі та Ольги Косачів фольклористи, знайомі з фольклорним середовищем, де вони записувалися, відчували можливі неточності в переданні діалекту, що, звісно, погіршувало й загальну поетику записаних пісень. До прикладу, як би мало бути: «Скаче жабойка над річкою» чи «над речкою», якщо наступний рядок: «Біжить Іванко з вуздечкою»? Відповідь очевидна. До того ж не зовсім відомо, як говорили в Колодяжні на момент запису – «біжить» чи «бижить». Це текст з іншої добірки – «Купало на Волині». Її рукописи ще не мають загального доступу, тому це тема для подальших досліджень текстологів.

Що ж до «колодяженських пісень», то сліди їх редагування в цьому виданні очевидні. До того ж унаслідок унесених правок важко визначити, що з цих пісень записано на Волині (переважно в Чекні), а що на Поліссі (у Колодяжні, як пишуть самі записувачки). Де діалекти не олітературено, там уніфіковано.

Для видань 60–80-х років минулого століття варіантів репрезентації фольклорних записів, окрім як у формі найбільш наближеній до літературної мовної норми, не існувало, тому не могло бути й жодної полеміки щодо правомірності редагування записаних письменниками текстів. Не обговорювалась ця традиція і в подальші десятиріччя. І лише останнім часом, коли текстологія набула значення окремої галузі літературознавчих досліджень, це питання постало на часі.

Оригінал «колодяженського зошита» опубліковано лише у 2006 р. До цього у 12-томне зібрання творів взято лише записи Лесі Українки.

Згідно з нормами авторського права це цілком справедливо, адже сестра в титулі цілого зібрання не значиться. А ось наступне, вже цілісне його оприлюднення з фототипічним відтворенням оригіналу отримало іншу назву, де згадано обох записувачок. Тут з'явився і простір для нових редакторських помилок. Записи Лесі Українки в ньому передруковано без змін із попереднього. Перенесені з оригіналу ритмічні наголоси, безумовно, покращили його якість. Та це виявилось єдиним покращенням. На жаль, не обійшлося й без утрат. Особливо вони стосувалися тієї частини, яка була додана з пропущених сторінок оригіналу, тобто із записів Ольги Косач.

Ольга Косач, на відміну від сестри, яка вже писала де «драгоманивкою», а де й «кулішівкою», робила свої записи по-московськи, тобто згідно з російським правописом. Тож людині, не втаємниченій в особливості поліських локальних говірок, передати ці тексти з похибкою на те, що замість літери «ї» в них подана «и», яка читається як «і», не зовсім просто. До прикладу, як правильно передати слова пісні: *«Бодай мому мьлейкому Не пілося тай не илося, завиз мене вь чужьей край, Куды мини не хотилося»* [9, с. 47]. На Західному Поліссі в окремих селах кажуть *«не пілося»*, *«міні»*. У більшості кажуть *«завиз»*, але в деяких і *«завіз»* (там, де й *«міні»*). Указівка на місце запису *«Колодяжне од Варки»* змушує вникати в особливості місцевої говірки. Але вже до початку 90-х років ХХ ст. у Колодяжні залишилось із десятків автохтонних родин, всі решта були немісцеві. Тому на час широкого оприлюднення рукопису єдиним словником місцевої говірки могли слугувати хіба що самі записи Лесі Українки. Мусимо визнати, що й вони повністю не прояснюють цих особливостей колодяженської орфоєпії. Тому краще орієнтуватися на говіркові особливості сусідніх сіл Білина (до речі, по-місцевому – Білін, що свідчить про присутність тут ікавізмів) чи Скулина (тут начебто без них, але відойконімічне прізвище вихідців із цього села теж Скулінець, а не Скулинець).

Сором'язливо пропустила упорядниця оригіналу, не фольклористка за фахом, і неточності, допущені самими записувачками. Хоч із листів Лесі Українки до Івана Франка щодо публікації *«Купала на Волині»* та до свого дядька Михайла Драгоманова щодо того, що б можна було почитати з приводу *«записування народних пісень»*, очевидно, що це були все ще дилетантські спроби. Про це свідчить хоча б таке її зізнання: *«Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробую записувати, але то мені трудно, ще й дуже,*

може, якраз через те, що не знаю методу так, як слід, а літератури про сю річ зовсім не знаю» [17, с. 543]. Тому дядько критично оцінив дорожок небоги, коли він вийшов друком. Зрештою, й під час підготовки *«колодяженського зошита»* Лесі Українці було 19 років, а сестрі Ользі, яка також узялася за *«сю річ»*, лише 13. Тож цілком природно, що рівень однієї міг відповідати рівню сучасної студентки факультету філології, іншої – рівню школярки. Попри це, Ольга передає діалект точніше, ніж Леся. В одному зі своїх листів та зізнається, що ходити їй тяжко, тому посилає заучувати пісні хатню робітницю Варку і записує вже від неї. Хтозна, чи Варка, сама перебуваючи в *«панському»* середовищі, не набралася *«правильної»* мови або ж намагалась говорити так, як господарі. Зрештою, це взагалі характерно для прислуги. Тому тексти Лесі Українки, навіть попри її намагання дотримуватись діалекту, нерідко збиваються на літературну мову. Тим-то деякі неточності в рукописі просто очевидні. До прикладу, в пісні *«Ой літає соколонько по полю»* мотивацією того, що *«вже ж мені вечеронька немила»* постає текст *«Широкая нивонька – втомилась... Далекая доріженька – спізнилась»*. У наших записах є різні варіанти цієї пісні. У восьми із Західного Полісся, поданих у третьому випуску *«Поліської доми»*, один із яких саме з Колодяжна, всюди співалося *«широкая нива втомилась»* [14, с. 308]. Найстарші респондентки – 1915 р.н., тобто за віковими параметрами діти тих, від кого переймала ці тексти Варка. Зрештою, подібний текст *«Утомилась нас широкая нива»* знаходимо і в іншому автографі Лесі Українки [9, с. XXII, 27].

Унаслідок такого редагування авторки запису пісня втратила персоніфікацію – один із ключових засобів поезики цієї строфи. Так, ця неточність не могла залишатись непоміченою. Проте цього не сталося ні в першому виданні, ні в наступних. Зрештою, коментарі фольклорних текстів щодо *«колодяженського зошита»* у виданні 2006 р. обходяться лише з'ясуванням їх походження.

Зрідка упорядниця цього видання редагує записи, зроблені дитячим почерком Ольги, на власний розсуд. Наприклад, у друкованому тексті читаємо: *«Ой есть в мене бояре – усі з міста міщане, за час, за годину всідлають мені коника»* [9, с. XXX]. В оригіналі в останньому слові хоч напис і сповзає в кінці рядка донизу, проте чітко простежується літера «у». Тобто все-таки *«конину»*. Може, виправлення зроблено тому, що в когось слово *«конина»* могло викликати гастрономічні асоціації. Але з погляду поетичного, то якщо *«за час, за годину»*, то всідлають

таки «конину», а не «коника». І все стане на свої місця (як рима, так і сама поезія, переформатована в прозу). Аналогічні слова *кожушина*, *сермяжина*, *шабеліна* доволі вживані в фольклорі. Достатньо згадати текст відомої на Волині народної пісні з цілим набором таких деминутивів: «*А я приймак, приймачина усе горе знаю, сермяжину під бочину та й спати лягаю*».

Хиби, які виникли в процесі такого «недочитування», – не рідкість у цій добірці. Утім, окрім недочитувань, трапляються ще й «додумування», які також не покращують якості текстів.

Невідомо звідки взялася спокуса відредувати слова: «*Ой їхали поле, їхали другеє, На третью полі стали спочивати*». Чи не звідти, що, коли вже спочивати, то треба спочатку по-людськи сісти. І упорядниця, не вагаючись, виправляє «стали» на «сіли» (КП, 2006: XXV). Та тоді постає питання: а два поля вони проїхали як? Невже стоячи? На жаль, у зміст ніхто не вникав. А «стали» тут може бути вжито як на означення зупинки руху, так і в значенні «почали», адже далі йдуть аналогічні слова на означення саме початку: «*Ой стала я недоростка додому вертати*». Тож краще було залишити написане.

Попри свій юний вік і неволодіння українським правописом, Ольга Косач, передавала місцеву говірку дуже точно. Навіть точніше, ніж її сестра, лексичні огріхи якої (чи то пак навмисні відступи від народної орфоєпії) – не рідкість. На жаль, вони найчастіше залишаються непоміченими що в першій, що в другій редакціях. Наприклад, до першої частини строфи «*точу горох, ще й точиться, люблю Гриця, ще й хочеться*» Леся Українка додає другий: «*Точу горох, розсипаю, люблю Гриця, ще й хочеться*». Тут упорядники першої редакції вже не змогли утриматись від зауваження: «Треба, очевидно, «*кохаю*» [17, с. 69]). А на нашу думку, треба ще й не «*точу*», а «*топчу*» та «*топчється*». Саме в такий спосіб тереблять горох. Замість виправити текстуальні хиби Лесі Українки, упорядниця підіграла під загальну норму, максимально наближену до літературної всі діалектизми, зафіксовані Ольгою Косач. Тому більшість помічених виправлень цього видання наявні саме в тій частині, яка передає рукописні сторінки Ольги.

Часом упорядниця недостатньо прискіпливо вичитує рукопис: «Дрібні сльозойки на землю впали, Вонез я їх не зберу». У рукописі існує помарка в слові «вже ж», та слово «вонез» узагалі не зрозуміло, з якої мови [9, с. XXX, 52].

Часом неточності трапляються при транспонатації рукопису українським правописом: «*Ой*

кажуть люди в тебе роду мниго, в мене дару(в) мало» [9, с. 51, XXX]. Тут помилки упорядниці розділила із записувачкою. Замість західнополіського діалектного «мниго», дуже чітко прописаного в оригіналі, вона вживає не зрозуміло звідки взяте «мниго». А ось «дару» замість діалектного «дарув» – це вже помилка, допущена в самому записі. Помітні помилки і в інших місцях автографа Ольги Косач. Незграбно виглядає текст пісні: «*Ой зносила моя донечко, не єдин, Тепер іди, моя донейко, до людей*» [9, с. 51, XXX]. Як бачимо, лише одна неточна літера – і рима утрачена. Мало би бути «не оден» чи «не еден», що добре римується з «до людей». Викликає небезпідставні сумніви в правильності передання й інший текст: «*Єсть у мене дружечки, Все з міста міщаночки, То за час, за годину Зів'ють по віночку*» [9, с. 52, XXX]. Зрозуміло, що мало би бути «за час, за годиночку Зів'ють по віночку».

Отож, під час нашої першої детальної звірки текстів на неповних 70 сторінках окремого видання «колодяженського зошита» виявлено понад 200 таких недоречностей та невідповідностей. Під час повторної додалося ще.

Здебільшого вони стосувалися неточного передання поліської говірки. Записані на Волині мовою, близькою до літературної, були передруковані взагалі без змін, тому особливих запитань не викликали. Більшість із них сталося з вини редакторів як не першого, то другого видань.

Не звернула уваги на таку кількість недоречних виправлень та недоглядів і рецензентка другого видання Надія Сташенко.

Характерно, що ні серед упорядників, ні серед рецензентів цього видання не виявилось ні фольклориста, ні діалектолога. Це при тому, що таких фахівців у Луцьку вже на той час було достатньо. Та з певних причин, коли йдеться про фінансову підтримку видань, виконавцями зголошуються нефхівці.

Однак зовсім не відомо, чи за понад 40 років написана бодай одна курсова робота про поезику цих пісень, адже її значною мірою ліквідували редакційними «покращеннями», які під час ретельного аналізу оминати було б важко.

На жаль, усі ці тенденції разом із правками здопущеними помилками перейшли й до «Повного академічного зібрання творів у 14-ти томах». Акцентовано на відповідності оригіналу. Вказані помилки при цьому можна було зазначити в примітках. Утім упорядники (Юрій Громик, Тетяна Данилюк-Терещук, Лариса Семенюк) більшості з них не помітили. Виправили явні «ляпи», як-от

«мниго», «вонеж» [18, с. 77, 78]. Авторські залишили без змін і навіть без приміток.

Головною чеснотою цього видання декларується його нецензурованість. Маючи перед собою рукописи, зробити це не важко. Усі примітки можна звести винятково до зауважень текстологічного характеру, тобто виправлень і закреслень у самому автографі. Однак упорядникам цього видалися замало. Хоч у більшості приміток до текстів читаємо: «Подано за автографом» – це не завжди це відповідає дійсності. Наприклад, в автографі «Поздоров, боже, нашого господаря» слово «боже» написано з малої літери, а в редактованому тексті вже виправлено на велику. До іншого тексту («А йдіт кози») навіть додано розлогі цитати М. Грушевського та І. Огієнка про дохристиянське значення слова «біг» у нашому фольклорі [18, с. 554], тому навіть митрополит Іларіон, тобто І. Огієнко, писав його, де треба, з малої літери, вважаючи, що грецька церква пристосувалась уже до готових понять нашої народної віри [10, с. 85–86]. Схоже, що для упорядників було принципово, щоб воно писалося з великої, як для Лесі Українки було важливо написати його з малої. Однак і сам коментар до цього слова мусив би бути інший. Уважаємо, що тут було перекручено чи недочуто слово «гоже». Отже, мало би бути: «Ідіт, кози, подивіться гоже», тобто подивіться добре, до ладу, як кажуть поліщуки. У цьому ж тексті, як антитеза, вжито слово «непригоже». У примітках воно знайшло своє пояснення. І не безпідставно. Адже для Західного Полісся це слово не було властиве. Принаймні на час його запису. Якщо ж іще раз нагадати свідчення Лесі Українки, що пісні від старих людей заучує дівчина, ймовірно, Варка, то для поліщуки воно взагалі не знайоме. Так, натомість могло з'явитися широковживане «боже».

Не вартував такого розлогого коментаря й текст пісні «Ой на морі, на морі». Наведемо його повністю: «Ой додолу віття, додолу» – цей приспів, як і співзвучний із ним «додолон-додолон», виконує у веснянках функцію рефрену-звертання. Зважаючи на те, що в міфології південних слов'ян трапляється жіночий персонаж із дуже подібною назвою – Додола, що фігурує в обрядах викликання дощу, вчені вважають ці приспиви видозміненою назвою міфологічного персонажа, що втілював весняну пору» [18, с. 555].

Як люди з філологічною освітою можуть не знати, що додолу – це те саме, що й донизу? І нема там жодного натяку на звертання. А співзвучним із Додолю цей приспівник може видатися хіба для іноземця і то неслов'янського походження.

Надмір апелювання до міфології помітно в багатьох місцях, пов'язаних із тлумаченням текстів. Міфологічна інтерпретація переслідує, зокрема, весняну гру «Пускайте нас», яку чомусь названо гаївкою, попри те що записувачка зараховує її до «бородарів», а К. Квітка називає весняною. Чи не тому, що так написано в навчальному посібнику? Звідти цитату взято без змін: «У гаївках про відкриття небесних воріт і подібних до них часто трапляється мотив боротьби чи битви. Тривалий час на окремих територіях зберігалася традиція, за якою парубки билися, боролися між собою (чи з дівчатами), імітуючи давній міф про циклічну боротьбу літа із зимою» [11, с. 143].

Авторам навчального посібника також приписується насправді думка С. Килимника про «небесні ворота, через які начебто відходять душі померлих і приходять душі новонароджених» [18, с. 576]. І тут знову постає питання про те, чи можуть упорядники такого солідного видання не знати, що підручник чи навчальний посібник – це переважно узагальнення загальновідомого матеріалу, а отже, колективна творчість, тому їх не прийнято цитувати як наукове джерело навіть у студентських дипломних роботах? До того ж в іншому місці присутнє посилання на оригінал, тобто того ж таки С. Килимника, чи не останнього адепта міфологічної теорії [18, с. 575–576]. Проте в ньому не йдеться про боротьбу хлопців «між собою (чи з дівчатами)» [11, с. 143].

Від себе нагадаємо, що традиція весняної боротьби між хлопцями на Західному Поліссі проіснувала до 70-х років ХХ ст. До речі, вона також колоритно описана в іншому томі згаданої праці С. Килимника. Навесні однолітки мусили переборотися один з одним, щоб визначити, хто набрався більше сил і домінуватиме у своїй віковій групі. І ніхто не домовлявся, хто з них буде літо, а хто – зима. Те саме відбувалося щосезону й між худобою, коли її вперше виганяли на пашу. Тому в перші дні, поки не встановиться ієрархія в стаді, його пасло по кілька пастухів, щоби вчасно розбороняти. Такі закони природи.

До категорії міфологем потрапляє в примітках до нового видання й зайчик, тому що однойменна весняна гра, на думку упорядників, а точніше «пісня, належить до тотемічно-культових гаївок, що є відлунням прадавніх поглядів та уявлень про тварин і духів, їх вплив на життя людей у весняний період» [18, с. 550].

Якщо так, то варто було б прокоментувати, де й коли заєць уважався тотемом. Наразі таких даних нема. Що ж до справжнього змісту цієї ігрової веснянки, то варто було б узяти до уваги, що

в більшості текстів переважають слова «А нікуди заїнци (рідше – заїньку) ані вискочити». Ще в 70-х роках ХХ ст. в одному із сіл Маневицького району нам трапився текст цієї гри зі словами: «А нікуди заїнци ані вискочити, а нікуди заїнци ані виплигнути. Заїнко, скоком-боком (2), подивися, заїнко, чорним гоком». Згодом, років через 20, такий же текст із цього району привезла до нашого архіву студентка. Назва «заїнка» асоціюється з давнім методом полювання – методом загону. У ролі заїнки можна розглядати будь-яку промислову тварину, оточену з усіх боків. Тільки не зайця. Він проскочить і між ногами. А якщо цей заєць ще й тотем, то полювання на таких тварин було під забороною. Тільки цим і визначалася індульгенція тотемічних тварин на побутовому рівні.

Не викликає довіри й твердження, що «обжинковий вінок ... був символом осіннього сонця». Бо чому б тоді його начебто «котили з поля до дому господаря (усоблення сонячного коловороту, як і в купальському обряді)» [18, с. 564]?

Хтось може уявити, як цей вінок котять із поля? Хоч хтось це бачив? Але ж далі читаємо: «Цю процесію, як правило, очолювала жниця, вбрана в колосся і з пшеничним вінком на голові, яка «зжала дух поля». Вона уособлювала ниву, втілювала її дух». Не зовсім зрозуміло, то вінок котили чи несли на голові?

Насправді ж маємо витворений в уяві коментаторів мікс сюжету жнивницької пісні зі словами «котився віночок по полю, просився в женчиків додому» з реальним обрядом зі жницею з вінком на голові. Віночка на полі міг підхопити й вітер, а персоніфікований міг покотитися й сам, як те «сонечко» в іншій жнивницькій пісні: «Вже сонечко котиться, нам додому хочеться» [14, с. 287]. Та ж не з реальною допомогою жнивницької процесії.

Викликає когнітивний дисонанс і те, як жниця, яка зжала «духа поля», могла уособлювати ниву, що втілювала цей дух.

Наступне питання: якщо жниця приносила дух поля до господаря, то хто ж тоді залишався в тому зв'язаному до купи жмуті колосся, яке називалося «бороною»? І кому належав залишений у полі зі словами «ото тобі, борода, хліб, сіль і вода» частунок? [13, с. 48]

Незаперечне в цій примітці хіба те, що «в деяких місцевостях вінком називали останній сніп та самі обжинки». Так, але вінком називали й завершення інших трудових процесів, як-от будівництво зрубу хати. До всього об'єкт будівництва ще й увінчували. Визначення, що таке «вінок» у тру-

довій практиці, дав сам народ: «Вінець – ділу кінець». Ні додати, ні відняти.

Не викликає заперечень і те, хто мав нести вінок із поля: «обирали гарну дівчину, клали їй на голову вінок із колосся». У цій дівчині й сублимувався зміст усього обрядового дійства. «Наложим віночок на таку, що приведе хлопця до року», – співається в поліській обжинковій пісні [14, с. 331]. Ця дівчина втілювала нерозтрачену прокреативну енергію, тобто силу родючості. Існують тексти, в яких ця семантика стає ще очевиднішою: «Бо торік несла старая, то вродила мітла самая, а тепер нестиме молода, вродиться жито, як лоза» [14, с. 332]. Тут логічніше було б розгорнути міркування на семантичному полі Род – Уродай (майже Вородай) – Урожай. Та це вже матеріал окремої розвідки. До речі, давно опублікованої [5, с. 179–186].

Зрозуміло, що символіка не вимагає позитивістичного підходу, однак у таких випадках не існує іншого виходу, як проілюструвати справжні функції того ж вінка на обрядових піснях. У фольклорній традиції українців нам ще не траплялося тексту з його солярною семантикою.

До речі, й купальський вінок кореспондується із семантикою родючості. Його могли вдягати на голову лише дівчата дітородного віку. Тому в повсякденному побуті він був своєрідним маркером дівочого стану. Жінка вдягнути його не могла. А «віддати вінок» означало перейти в інший стан – жіночий.

Усі три видання витримали недогляд Лесі Українки в словосполученні «скуривши горілку». А в третьому упорядники навіть спробували його пояснити. «Скуривши горілки – скурити (горілку) – добути, одержати способом перегонки» [18, с. 553]. Не відомо, звідки така етимологія. Етимологічний словник української мови такого значення не подає. Існує вираз «викурити горілки» у значенні «вигнати». Але це не одне і те ж. Викурювали й лиса з нори, що теж рівнозначно, що вигнати. Що одне, що інше значення пов'язані зі способом вигонки, обидва пояснювалися присутністю диму.

На жаль, упорядники, пояснюючи саме слово, мало звернули увагу на поведінку «переборця»: «...Скуривши горілку, – ось тобі, тестеньку! (Тут «переборець» починає бити свою родину). Зівши калачі, – ось тобі, тещенько! З'їздивши коня, – ось тобі, шуренку! Сходивши хусточку, – ось тобі, свісточко! Сходивши зо мною, – ось тобі милая. (Тут «переборець» перепрошує свою родину). Прошу тестенька, ізмилуйся, Не гнівайся: Не я говорив, мене хміль підбив» [18, с. 49–59]. Описане беш-

кетування переконає в тому, що горілки він не викурив, а таки «скурав». Одне з найближчих значень слова «скурати» «Етимологічний словник української мови» подає як запозичене з польської (*skórać*) в значенні «добитися, домогтися» [7, с. 292]. «Скурав» у західнополіських говірках ще означало «спробував». Зазвичай це слово вживається в контексті отримання негативних вражень. «А що, скурав?» – запитують того, хто потрапив у якусь халепу. Так само й погрожують: «Ну, ти в мене скураєш». Тут очевидне значення «дістанеш, дограєшся». Та учасник колізії, відображеної в пісні, не просто дістав горілки, а перепив, тобто «перебрав міру». Можливо, звідти й «переборець»? Та ні. За версією упорядників, «переборець – перебірлива, вибаглива людина» [18, с. 553]. Якщо ж неупереджено вчитатися в текст, то присутній у ньому «переборець» не перебирає нічим: і горілки скурав, і калачі з'їв, і коня з'їздив, і хусточку зносив.

Та ось виникає питання: чому це він дивакує саме в «тестенька»? Зазвичай у патрилокальній сім'ї, яка в українців уважалася головною нормою сімейного устрою, стосунки між зятем і тестем обмежуються останнім днем весілля, де ненормована поведінка зятя недопустима, тому що запобігається ритуальними канонами та присутністю родин. До цього ще хіба що гостиною, теж не зовсім тривалою в часі. «Переборець» встигає ж накоїти лиха не на один день. Утім відчувається, що за що не береться – в усьому він новачок, тому все виходить не до ладу, за все доводиться перепрошувати.

Тут у нагоді стає фрагмент тексту, який К. Квітка записав уже з голосу Лесі Українки. У ньому згадано й саме слово «переборець», якого нема в рукописному зошиті з Колодяжна: «*Ой поїду я та й до Любара, я, я, я молодець, такий переборець, сім бояр*» [17, с. 191].

Бояр свідчить, що пісня стосується весільних традицій. До того ж вона корелюється зміною локації головного персонажа, тобто набуття ним маєстату того, що перебрався до тестя, згідно з текстом пісні «переборця». Подальший ключ до прочитування змісту тексту і, відповідно, самої етимології слова «переборець» дає наявний у нашому архіві запис весільного звичаю із с. Марковичі неподалік Локач: «*Після заручин*

молодий залишається ночувати у молоді. А за тиждень-два молоді запрошують на весілля» [1].

З того, що виробляє «переборець» із найближчою родиною нареченої, складається враження, що це саме такий момент. Він, «скуравши горілки», тобто після заручин, де молоді п'ють по чарці одне до одного, чого їм під час весілля робити вже не дозволялось, починає активну адаптацію в новій сім'ї. На заручинах волинська наречена дарує нареченому хустку, яку він повинен носити на шиї на знак того, що вже не вільний для інших дівчат. Цей же через ту ж горілку помилково хапає хустку жінчиної сестри – свисті та шуринового (щвагрового) коня. Тож переборець у конкретному випадку – тимчасовий переселенець.

Не відомо, як розуміти й пояснення, хто такі бояри: «Бояри – у весільній обрядовості – дружба молодого («князя»); добирається з парубків, одного з яких призначають старшим боярином» [18, с. 553]. За такого пояснення хочеться запитати, а що ж таке «дружба»? Може, дружби? Чи дружина в значенні війська?

Основний недолік остаточної редакції «колодяженського зошита», як неважко переконатися, в тому, що авторам приміток бракує знання етнографічного контенту, іноді ж елементарного вчитування в тексти коментованих пісень. Як наслідок, нове «покращення» цієї частини видання полягає в тому, що до старих помилок додалися нові. Якщо ж попередні стосувалися переважно форми, то нові – змісту.

Не зовсім обтяжені досвідом едиторської діяльності упорядники з першої спроби взяли за дуже серйозну й відповідальну роботу, яка виявилася їм не під силу. Не останню роль, напевно, відіграли й темпи підготовки. А загалом, якщо не читати коментарів, то подані тексти цілком відповідають принципу академізму й цілком придатні для наукових студій, на відміну від попередньої редакції. Фольклорні записи «колодяженського зошита» містять чимало цінного матеріалу, придатного для широкого коментування, тому заслуговують на нове фахове подання читачеві. Зокрема, коли той читач – фольклорист, адже хтозна, чи багато нефакхівців звернеться до цього доробку сестер Косач. Сподіваємося, що під час його підготовки стануть у пригоді й наші зауваження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Весільний обряд, записаний 1991 р. у селі Марковичі Локачинського району Валентиною Рижук. Архів ПВНЦ. ФОК. Од. зб. 123. Арк.10.
2. Грушевський М. Історія української літератури. Т. 1. Київ, 1993.
3. Давидюк В. Круглий рік. Луцьк, 2019.

4. Давидюк В. У весни імен багато *Поліська дома*. Вип. 1: фольклорно-діалектологічний збірник. Луцьк, 1991. С. 17–20.
5. Давидюк В. Звідки взявся Бородай. *Кроковее колесо*. Київ, 2000. С. 179–186.
6. Данилюк Н. Мовні особливості календарно-обрядової поезії в записах Лесі Українки та з її голосу. *Піснею народною натхненні (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки). Матеріали. Статті. Дослідження*. Луцьк, 2006. С. 105–112.
7. Етимологічний словник української мови. Т. 5. Київ, 2006.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 т., 6 кн. Київ: 1994. Кн. I. Т. 1, 2.
9. Колодяженські пісні з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Ольги Косач. Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту. Луцьк, 2006.
10. Іларіон, Митрополит Дохристиянські вірування українського народу. Київ, 1992. С. 85–86.
11. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. Київ, 2006.
12. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу. Київ : Муз. Україна, 1971 р.
13. Поліська дома. Вип. 1 : фольклорно-діалектологічний збірник. Луцьк, 1991.
14. Поліська дома. Вип. 3 : літо. Луцьк, 2008.
15. Пісні з Колодяжна / Упор. О. Ошуркевич. Луцьк, 1998.
16. Пушкар Н. До історії рукописного зошита. *Колодяженські пісні з рукописного зошита Лесі Українки та Ольги Косач*. Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту. Луцьк, 2006. С. V–IX.
17. Українка, Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. Київ, 1977.
18. Українка, Леся. Повне академічне зібрання творів. Луцьк, 2021. Т. 9 : Записи народної творчості. Луцьк, 2021.